

درباره کتاب:

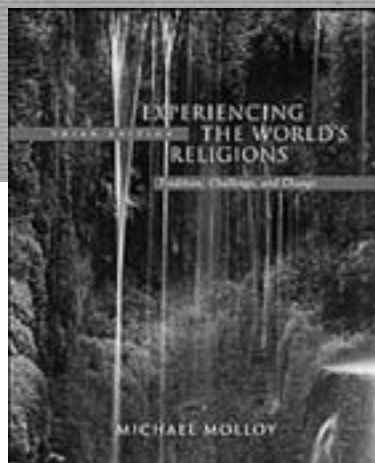
تجربہ ادب و بیان
جمہوریت:

سنت، چالش و تعمیر

اثر مایکل ملوی

مرضیہ سلیمانی

1. Experiencing the world's religions: tradition, challenge, and change, McGraw – hill.

و نظامی بین ملت‌ها نیز کاسته می‌شود. و این صورت نمی‌گیرد، مگر با مطالعه ادیان گوناگون جهان، به شیوه‌ای علمی و بدون هر گونه پیش‌داوری و غرض‌ورزی، با اتکا به روش توصیفی، با احساس همدلی و سعه صدر و با رعایت جوانب انصاف، تا با کنار هم قرار دادن قطعات همگون این پازل، و شناخت نقاط افتراق از اختلافات نیز جلوگیری شود.

۲. اگر چه همان گونه که پیشتر گفته شد دین و انسان همزاد توأمان یکدیگرند و تاریخ هر دوی آن‌ها با یکدیگر عجین و سرشته است، علم مطالعه ادیان و تاریخ ادیان، به شکل نوین و امروزی، عمری یک‌صد ساله دارد. نخستین کرسی دانشگاهی این رشته در سال ۱۸۷۳ در ژنو و سپس در هلند، بروکسل، فرانسه و آلمان تأسیس شد و نیز گرچه تحقیقاتی در سال‌های اخیر در خصوص تاریخ ادیان صورت گرفته و کتاب‌هایی که در این زمینه منتشر شده، عمدتاً به دنیای غرب تعلق دارد، اما در دنیای اسلام - و در ایران - مطالعات مربوط به این رشته بسیار بیشتر از این زمان آغاز شده و به ثمر نیز نشستند. از الملل و النحل شهرستانی گرفته تا تحقیق ماللهند و برخی دیگر از آثار ابوریحان بیرونی. از بغدادی و الفرق بین الفرق او تا نوبختی و فرق الشیعطاش، و در روزگاران جدیدتر تاریخ ادیان و مذاهب اثر علی‌اصغر حکمت، تاریخ ادیان دکنتر شریعتی، تاریخ ادیان ابتدایی و قدیم جمشید آزادگان، تاریخ ادیان و مذاهب در ایران نوشته عباس قدیانی، تاریخچه ادیان و مذاهب در ایران تألیف مسعود جلالی مقدم، آشنایی با تاریخ ادیان، اثر غلام‌علی آریا، اسلام و عقاید و آرای بشری، علامه یحیی نوری، ادیان بزرگ جهان، هاشم رضی و ... .

درآمد

۱. تاریخ دین به قدمت تاریخ خود بشر است. دین نیز مانند هر پدیده دیگری راه تکامل پیموده و از آن‌جا که همراه و همزاد آدمی است، همواره مورد توجه دانشمندان بوده و از سوی متخصصان علوم گوناگون مورد بررسی قرار گرفته است. اکنون به‌صراحت می‌توان گفت که دین با همه جوانب زندگی بشر مرتبط است، به شیوه زیست او رنگ می‌زند و به‌ویژه در ظهور، بروز و گسترش هنر (نقاشی، پیکرتراشی، موسیقی، خوشنویسی، رقص‌های آیینی، معماری، و انواع شاخه‌های برجسته یا کمتر شناخته‌شده دیگر)، ادبیات (متون مقدس، تفاسیر بی‌شمار این متون، نمایش‌های مذهبی مثل تعزیه، متون نظم و نثر دینی و...)، علوم (از جامعه‌شناسی و روان‌شناسی گرفته تا فقه و کلام و از هیئت و نجوم گرفته تا زیست‌شناسی و پزشکی) و نیز عرفان نقشی چشمگیر و چالش‌برانگیز ایفا کرده است. افزون بر این، دین یکی از فاکتورهای برقراری ارتباط سالم و رفع گسست‌های اجتماعی و سیاسی آحاد انسانی با یکدیگر است و همین نکته جایگاه دین در علوم اجتماعی، سیاست و اقتصاد را پررنگ‌تر می‌سازد؛ طوری که امروزه اغلب رؤسا و امرای کشورهای بزرگ و دولت‌های دوراندیش در تشکیلات اجرایی خود، بخش‌های متعدد و متخصصان دانشگاهی - خاورشناس یا غرب‌شناس - را به بررسی و شناخت ادیان گوناگون اختصاص می‌دهند تا در عرصه معادلات جهانی سنجیده‌تر گام بردارند و از ادبیات سیاسی مناسب‌تری در دیپلماسی بین‌المللی و بین‌الدولی بهره گیرند.

فهم درست ادیان، در عین حال به تعمیق روابط درون - دینی و تصحیح روابط درون یک جامعه نیز یاری می‌رساند. تاریخ ادیان همچون رشته‌ای است که به واسطه آن دیگر رشته‌های علوم انسانی با یکدیگر پیوند می‌خورند و چه بسا با کاهش بدفهمی و کژفهمی از میزان ستیزه‌های گفتاری

گاردنر هم صحبت نمی‌کنیم، بلکه سخن بر سر انتشار هر روزه کتاب‌های تاریخ ادیان از سوی اندیشمندان معتبری مثل هانس کونگ (نویسندهٔ ساحت‌های معنوی ادیان جهان)، هیوستن اسمیت (مؤلف ادیان جهان؛ راهنمایی برای سنت‌های عقلانی ما) و پل تیلیش (نویسندهٔ اهمیت تاریخ ادیان برای الهی‌دان جامع‌نگر) است، که هر کدام با ارائه یک دیدگاه کلی نظام‌مند درباره تاریخ ادیان، مراحل تکوین و گسترش آنها را بازبینی کرده و به تحلیل آنها پرداخته‌اند و همگی معتقدند صلح میان ملت‌ها حاصل نمی‌شود مگر این‌که ادیان به صلح برسند.

به نظر می‌رسد علت کنار گذاشتن آن آثار و عدم تألیف این کتاب‌ها در سال‌های اخیر تطبیقی نبودن آنها، فقدان تسلط کافی بر موضوعی این چنین فراگیر و عدم رواداری نسبت به دیگر ادیان بوده است. حال آن‌که لازمه پژوهش در این حوزه، بی‌طرفی علمی و هدف آن، تقارب و تقارن بین ادیان است.

تجربه ادیان جهان؛ سنت، چالش و تغییر

یکی از تازه‌ترین آثار منتشر شده در این زمینه کتابی است که انتشارات مگ گروهیل با عنوان تجربه ادیان جهان؛ سنت، چالش و تغییر منتشر کرده است. نویسنده کتاب در خانواده‌ای با گرایش‌های عمیق مذهبی رشد کرده، یکی از مادر بزرگ‌هایش نقاش موضوعات مذهبی بوده و در بازگشت از سفرهای متعدد خویش، همواره صدها عکس از تابلوها و موضوعات مذهبی به همراه داشته است. امری که بنا به گفته مایکل ملوی (M. Molloy) - نویسنده کتاب - همواره فضای زندگی

بدیهی است ذکر آثار مسلمانان سایر کشورها مجال دیگری می‌طلبد و دقتی دیگر، تنها باید اضافه کنم که آخرین اثر در این زمینه پایه‌های حقوقی و تاریخی گفتگوی ادیان در اسلام، تألیف ارغون کپان - نویسنده ترک - است که در خصوص تعامل صلح‌آمیز مسلمانان و غیرمسلمانان به تاریخ صدراسلام، سنت نبوی، قرآن و نظرات علمای برجسته عالم اسلام مراجعه کرده است، اما چه چیز باعث می‌شد این آثار در در سال‌های اخیر و در دوره آموزش عالی مدرن کمتر مورد توجه قرار گیرد و چه عاملی مانع از نگارش چنین کتاب‌هایی در دوره‌های متأخر بوده است؟

اثر مشهور جان ناس با نام تاریخ جامع ادیان با ترجمه مرحوم علی اصغر حکمت که نخستین بار در سال ۱۳۴۵ منتشر شد، اکنون به چاپ هفدهم رسیده و با کمی اغماض در کنار ادیان زنده جهان تألیف رابرت هیوم و ترجمه عبدالکریم گواهی، تقریباً تنها مرجع دانشجویان رشته ادیان (به‌ویژه در مقطع کارشناسی) است. حال آن‌که با اندک جست‌وجویی در سایت‌های اینترنتی، کتابخانه‌ها و ناشران معتبر خواهیم دید که در غرب هر روز بر شمار کتاب‌های تاریخ ادیان افزوده می‌شود و حتی کتاب‌های بسیار کهن - تری مثل پاترولوجیا لاتینا و پاترولوجیا گرائیکه که شرح احوال اباء اولیه کلیساست نیز بر روی اینترنت قرار گرفته است. از تألیف یا ویراستاری دائرةالمعارف‌های گوناگونی همچون رساله در تاریخ ادیان اثر میرچا الیاده، ادیان شرق و غرب متعلق به رادا کریشنان، *Encyclopedia of Religion*، منتشر شده از سوی دانشگاه آکسفورد و یا *Living Religion* تألیف ماری پت فیشر که اخیراً به چاپ هفتم رسید، سخن نمی‌گوییم. از کتاب‌های تاریخ ادیان برای کودکان و نوجوانان مثل دنیای تو نوشته یاستین

اطراف او را دربر گرفته بود. مادر بزرگ دیگر او رهبر گروه کر در کلیسا بوده و مایکل کوچک ساعت‌های متمادی در کنار ارگ کلیسا می‌نشسته در حالی که به نغمه‌خوانی گروه کر گوش فرا می‌داده است و چنان‌که خود در مقدمه کتاب می‌گوید، از طریق نقاشی و موسیقی بود که به غنای دین پی‌برد. پس از اتمام دوره کالج لس آنجلس را ترک کرد تا به مشاهده جهان بپردازد و طی همین سفرهای دور و دراز بود که دریافت چگونه دین به زندگی و فرهنگ مردم گوناگون جهان شکل می‌دهد. او سال‌ها سفر کرد و پس از بازگشت به دانشگاه رفت تا به طور آکادمیک و رسمی به مطالعه ادیان بپردازد. رساله کارشناسی ارشد خود را حول موضوع ایماژهای تاریکی در ادبیات عرفانی مسیحیت و یهودیت به پایان برد، به تاریخ و اندیشه آسیا علاقمند شد و درجه دکترای خود را با نگارش رساله‌ای در مورد بنیان‌های عرفان هندویسی و بودایی در آثار آلدو کس هاکسلی اخذ کرد. پس از آن به دانشگاه هندویسی بنارس رفت، و بعدها به کیوتو سفر کرد تا هنرهای سنتی ژاپن از جمله کِنْدو، مراسم چای، سفالگری و خوشنویسی را بیاموزد. ملوی در دیر راهبان بودایی و مسیحی به مراقبه پرداخته و در حال حاضر مشغول تألیف کتابی در خصوص مسیحیت است که توسط همین انتشارات، به چاپ خواهد رسید. به دلیل استقبال فراوانی که از این کتاب به عمل آمد، در فاصله بین جولای و اکتبر، چهار بار تجدید چاپ شده و مورد تحسین منتقدان واقع شده است.

تجربه ادیان جهان؛ سنت، چالش و تغییر با نثری روشن و روان به توصیف تاریخی ادیان بزرگ جهان پرداخته و به‌خصوص در مورد تجربیات دینی مدرن و رویدادهای اخیر

دین‌های سنتی نکات تازه و جذابی را ارایه می‌کند. هر فصل با ذکر تجربیات شخصی نویسنده حول یک موضوع گشایش می‌یابد و برخلاف اغلب آثاری که غربیان تألیف کرده‌اند، برای یک خواننده مسیحی نوشته نشده، بلکه از منظری کاملاً متفاوت و با زبان مردمی‌تر و روان‌تر، یعنی زبان هر فصل با شرح تمام‌عیار وجوه مختلف یک دین آغاز شده و با به دست‌دادن منابع گوناگون برای مطالعه بیشتر خاتمه می‌یابد.

ویژگی بارز و جالب تمامی فصول کتاب، استفاده از ضمیر دوم شخص برای توصیف رویدادهاست، کاری که به لحاظ ادبی نیز شیوه بسیار دشواری است و شگفت آن که پس از اتمام کار، هر فصل را با ضمیر اول شخص به پایان می‌رساند. در میانه هر فصل و لابه‌لای مطالب - هر جا که لازم بوده - نویسنده تصاویری بسیار جالب (اغلب رنگی) و مرتبط با موضوع را به کار برده و هر فصل در واقع با طرح یک پرسش پایان می‌پذیرد. نویسنده آشکارا تلاش می‌کند که خواننده کتاب نه تنها ادیان جهان را فهم کند، بلکه آن‌ها را تجربه نماید. بنابراین، معتقد است که زیست فرهنگی هر دین تنها به نظام اعتقادی آن محدود نمی‌شود، بلکه به طور مستقیم با نحوه بیان آن عقاید در مراسم، غذا خوردن، لباس پوشیدن، هنر، معماری، زیارت، متون مقدس و موسیقی در ارتباط است و آن‌گونه که نویسنده اعلام می‌دارد در پی توضیح آن است که چرا فهم ادیان جهان زندگی انسان‌ها را غنی‌تر می‌کند.

برای این کار، ملوی تجربیات شخصی خود را با ذکر تاریخ و آموزه‌های هر دین، توصیف هنرهای قدرتمند از

سراسر جهان ترکیب کرده است. تصاویری از معابد، نمادهای مقدس، ضریح‌ها و عبادت‌کنندگان هر دین که ملوی، هنگام نخستین مواجهه با هر دین خود به ثبت آن‌ها اقدام نموده است. سپس به بسط و گسترش آن دین در روزگار معاصر پرداخته و نگاه هر دین به جهان مدرن بیرونی و متقابلاً رویکرد دنیای مدرن به آن دین را و می‌کاود.

تأکید عمده ملوی بر موضوعی است که خود «دین فراتر از کلاس درس» می‌نامد. از منظر او هر دانشجو یا پژوهشگر می‌باید آموزه‌های هر دین را طوری فهم کند که گویی قرار است با آن‌ها زندگی کند و معتقد است فهم هنر دینی کمک شایانی به این امر می‌نماید. به عنوان مثال در توصیف بهشت، از هنر اسلامی، موسیقی مسیحی و معماری معابد شینتو بهره می‌جوید.

هنگام توصیف شخصیت‌های برجسته دینی مثل عیسی(ع)، لوتر، بودا، حضرت محمد(ص)، دالایی لاما و غیره...، ملوی آن‌ها را بسان یک انسان مورد بررسی قرار می‌دهد و نه شخصیت‌هایی صرفاً تاریخی و دارای نیروهایی ویژه و استثنایی. در عین حال، مکان‌های مقدس هر دین مانند مسجدالحرام، پلکان مخصوص غسل بنارس، دیوار غربی اورشلیم، کلیسای جامع سن-پیترو و معبد میچی به تفصیل توصیف شده و تجربه حضور در آن‌ها را به خوبی باز می‌گوید. علاوه بر معرفی منابع برای مطالعه بیشتر، هر فصل دارای یک فهرست لغات و کلیدی و یک راهنمای تلفظ واژگان نیز هست.

در بخش اسلام، ذکر کامل و جدید فرقه‌های

گوناگون اسلامی و تنوع فرهنگی مسلمانان جالب توجه است. اختصاص حجم قابل توجهی از کتاب به مبحث مراقبه و شباهت‌ها و تفاوت‌های آن در مسیحیت، یهودیت و بودیسم، پرداختن به ادیان یونانی - رومی و آیین‌ها و عقاید زرتشتیان معاصر از دیگر قسمت‌های جذاب و مفید این کتابند. ضمن آن که به نظر می‌رسد جالب‌ترین و مبتکرانه‌ترین فصل کتاب، ادیان شفاهی است که در آن به دین «دوگون» از آفریقای غربی، دین سنتی مردم هاوایی و دین مردمان پوبلو می‌پردازد. برخی از فصول و یا سرفصل‌های تجربه ادیان جهان؛ سنت، چالش و تغییر عبارتند از:

فصل اول «فهم دین». در این فصل ابتدا نویسنده در پی یافتن پاسخی برای این پرسش است: چرا دین وجود دارد؟ سپس الگوهای مشترک بین ادیان گوناگون جهان، رویکردهای چند رشته‌ای یا نسبت به مطالعه ادیان و پرسش‌های مهم کلیدی مورد واکاوی قرار گرفته و با مبحث زیارت یا سیر و سلوک پایان می‌پذیرد.

در فصل دوم که «ادیان شفاهی» نام گرفته، با طرح موضوع کشف ادیان شفاهی به مطالعه این ادیان و آموزش از طریق الگوهای مشترک راه می‌یابد. اعمال مقدس در ادیان شفاهی و ادیان شفاهی امروز پایان بخش این فصل هستند.

«هندوئیسم» عنوان فصل سوم کتاب است که با ریشه‌های هندوئیسم آغاز شده و با اوپانیساده‌ها و عصر محور ادامه می‌یابد. معنویت زنده در جهان روزمره و هنر هندوئیسم بخش‌های میانی این فصل و مواجهه هندوئیسم با چالش‌های مدرن، بخش پایانی آن است.

در فصل «بودیسم» یا فصل چهارم کتاب، «ملوی» مبحث اصلی را مورد تحلیل و توصیف قرار داده و از آن میان سرآغازهای پیدایش بودیسم، آموزه‌های بنیادین بودیسم، تأثیر اندیشه هندی بر آیین‌ها و آموزه‌های بودیسم اولیه، توسعه نخستین بودیسم، تراوادا، راه بزرگان؛ مهیانا، گردونه بزرگ؛ دُن بودیسم، روشنگری به واسطه تجربه؛ بودیسم، غرب و چالش‌های مدرن تعیین شده و به‌ویژه اطلاعات مفیدی در خصوص دو مکتب تراوادا و مهیانا، بودی ساتواها، نقش زنان در جوامع رهبانی بودایی، سلسله مراتب نظام رهبانی و باز هم هنرهای بودایی به دست داده شده است. «آیین جین و آیین سیک» تشکیل‌دهنده فصل پنجم کتاب است و همان‌گونه که از نام این بخش پیداست به تبیین آموزه‌های آیین جین و آیین سیک می‌پردازد. ملوی، با ذکر سرچشمه‌های مشترک این دو دین راهی به سوی آیین جین گشوده و با ارایه یک پیش‌زمینه مختصر از زندگی مهاویرا - بنیانگذار این دین - آغاز می‌کند. جهان - بینی معتقدان به آیین جین و اخلاق جینی در در قسمت بعدی بازگو شده‌اند تا فهم بخش بعدی؛ یعنی توسعه آیین جین و تشکیل شاخه‌های آن سهل‌تر شود. متون مقدس آیین جین و معماری جینی پایان‌بخش این قسمت است.

در بخش مربوط به آیین سیک، زندگی، آموزه‌ها و جهان‌بینی گورو نانک - بنیانگذار دین سیک - از جذابیتی ویژه برخوردار است و در بخش چایانی که سیک‌ها و دنیای مدرن نام دارد، نویسنده با تسلط و تبحری مثال‌زدنی و دقتی تحسین‌برانگیز تمام رویدادهای معاصر و مرتبط با سیک‌ها را ذکر می‌کند.

با فصل ششم «دائوئیسم و آئین کنفوسیوسی»، در

واقع خواننده پای به ادیان خاور دور می‌گذارد؛ در این - جا ملوی عناصر بنیادین اعتقادات سنتی چینیان را بر شمرده و با تاریخ و ریشه‌های پیدایش فلسفه دائوئیسم، به آموزه‌های فلسفی این آئین نقبی می‌زند. سپس با طرح مسئله دائوئیسم و طلب طول عمر، به دائوئیسم دینی می‌رسد. همانند همه فصول کتاب دو بخش پایانی این سر فصل به هنر و جهان مدرن مربوط است. اما آئین کنفوسیوسی، نه با زندگی کنفوسیوس، که با نقش دائو در آئین کنفوسیوسی آغاز می‌شود. سپس نویسنده با تبیین اصول زندگی بر اساس ارزش‌های کنفوسیوسی، به ادبیات کنفوسیوسی می‌پردازد که به‌راستی یکی از جالب - ترین و ناب‌ترین موضوعات در حوزه تاریخ ادیان است. چرا که با معرفی، بررسی و سبک‌شناسی آثار و ادبیات کنفوسیوسی، به استخراج ارزش‌های کنفوسیوسی پرداخته است. فصل هفتم، «دین شینتو» در حقیقت ادامه ادیان خاور دور است. در این بخش توسعه تاریخی شینتوئیسم از نکات مهم و ذکر شاخه‌های فرعی شینتوئیسم که با رشد و گسترش خود، به پیدایی ادیان جدیدتری - تقریباً متمایز از دین اولیه - منجر شده‌اند، از نکات بدیع کتاب به شمار می‌رود.

آغازگر آشنایی خواننده با ادیان ابراهیمی فصل هشتم کتاب است، «یهودیت» تاریخ دین یهود با بیان دو مسئله آغاز می‌شود: ابتدا «کتاب مقدس عبری» و پس از آن «تاریخ کتاب مقدس» آن‌گاه ملوی با ارایه تاریخ مختصری در خصوص خروج و اسارت به تشریح کنش‌ها و برخوردهای فرهنگی دین یهود در طول عصر معبد دوم می‌پردازد.

توسعه یهودیت و تبدیل آن به یک دین خاخام‌محور، مبحث بعدی این کتاب است که با پرسش‌انگیزی قوم یهود و پیامد آن یعنی اصلاح و رفرم ادامه می‌یابد. در خصوص روابط متقابل دین یهود با جهان مدرن، بخش تقسیمات درونی یهودیت معاصر با دقت و توجه به جزئیات تألیف شده و نویسنده در پایان در خصوص هویت یهودی و آینده یهودیت تحلیلی آکادمیک ارائه داده است. خطوط اصلی «دین مسیحیت» در فصلی به همین نام ترسیم شده است.

در فصل نهم «تجربه ادیان جهان» خواننده پس از اطلاع از زندگی عیسی (ع) ابتدا با عقاید و تاریخ مسیحیت اولیه آشنا شده و از انتشار نخستین این دین آگاهی می‌یابد. تأثیرپذیری‌های مسیحیت در سال‌های پایانی امپراطوری روم و این که شالوده اصلی دین مسیحیت، فی‌الواقع کاملاً منحصر به فرد نبوده و به طبع از عقاید و اعمال اطراف خود، که در روزگاران پایانی امپراطوری روم رایج بوده، تأثیر پذیرفته است، به فهم آرای مسیحی یاری می‌رساند. تثبیت و گسترش مسیحیت در قرن وسطی و پس از آن نهضت اصلاحگری پروتستانتیسم، بخش‌های میانی این فصلند که با مواجهه مسیحیت با قرن بیست‌ویکم و وجوه مختلف این دین در قرن جدید پایان می‌یابد.

فصل دهم، به اسلام اختصاص دارد و عنوان فصل نیز همین است. ملوی پس از بیان زندگی و تعالیم حضرت محمد(ص)، به بازگویی و توصیف ضروریات دین اسلام پرداخته و توسعه تاریخی آن را شرح می‌دهد. ادامه این بخش به تصوف اسلامی، فلسفه اسلامی، فقه در اسلام، هنرهای اسلامی و رابطه متقابل اسلام و هنر اختصاص یافته و در نهایت اسلام و دنیای مدرن، نقش اسلام در جهان معاصر و تأثیرات این دو بر - و از - یکدیگر تبیین شده‌اند.

در فصل یازدهم با مبحثی به نسبت تازه‌تر مواجهیم که غالباً کتاب‌های تاریخ ادیان از کنار آن گذشته و یا کمتر به آن توجه نموده‌اند. «راه‌های جایگزین» عنوان این فصل است و همان‌طور که از نامش پیداست به ذکر و بررسی شیوه‌های آلترناتیو دینداری - جدید و

جدیدتر - می‌پردازد. ملوی این راه‌ها را آیین‌های جدید می‌نامد و پس از بررسی ریشه‌پیدایی آن‌ها به نمونه‌های عینی‌تر می‌رسد. از جمله سرفصل‌های جالب این کتاب، نومشرکی، ویکا و درودیسیم است که به آغازهای پیدایش نئوپاگان‌ها، سنن جادوگری ویکاه‌ها و آئین دروئیدی‌ها اختصاص یافته. ادیان متعلق به سنت یوروبا، از جمله سانتیریا (راه قدیسین و اوریشاه‌ها، تطابق الاهی-های سنت یوروبا با قدیسین مسیحی)؛ وودو (جادو کیشی، جادو باوری، و برگزاری آئین‌های وودویی)؛ تئوسوفی (حکمت الهی، یزدان خرد)؛ علم‌پرستی؛ فلانگ گونگ؛ کائودای؛ راستافاریانیسم (اعتقاد به این که سیاهان قوم برگزیده خداوند هستند) و نهضت‌های دینی جدید، از جمله مباحث مطرح شده در فصل یازدهم هستند که البته بسیار جذاب و بدیع بوده و با تصاویری کم‌نظیر و گاه منحصر به فرد پر بارتر شده‌اند.

فصل پایانی کتاب - فصل دوازدهم - «جستجوی مدرن» نام گرفته است. این بخش نیز یکی از وجوه متمایز این کتاب نسبت به اغلب کتاب تاریخ ادیان است که تأثیرات مدرن بر آینده ادیان، چالش تکرار شونده و عودکننده تغییر در هر دین و معنویت التقاطی را بررسی کرده و در خصوص پدیده ناتوریسیم و نودیسیم پرسش‌هایی را مطرح می‌کند و در نهایت کتاب با پای‌برگ‌ها، ضمائم و نمایه پایان می‌یابد.

مایکل ملوی - نویسنده کتاب - پیش از این نیز آثار مختلفی را به چاپ رسانده که از آن میان حرفه ساحره (۲۰۰۱)، ساحره‌های زمان (۲۰۰۱) و زنان جادوگر غرب وحشی (۲۰۰۳) از همه معروف‌ترند.

تجربه ادیان جهان؛ سنت، چالش و تغییر ۶۲۴ صفحه دارد. به زبان انگلیسی نگاشته شده، کتابی پُر فروش است و چنان‌که گفته شد انتشارات معتبر مک گروهیل آن را منتشر کرده است. جای خالی این کتاب در میان کتب مربوط به تاریخ ادیان - در ایران - به‌خوبی احساس می‌شود. چه بسا ناشری متعهد و دلسوز در کنار مترجمی قدرتمند و پرتلاش به این مهم مبادرت ورزند و دانشجویان، پژوهشگران و علاقه‌مندان فارسی زبان در این حوزه را از حاصل کار خود منتفع نمایند. ■